

De mensen van Vossenburg en Wayampibo

De mensen van Vossenburg en Wayampibo

Twee Surinaamse plantages in de slaventijd

BERT KOENE

Hilversum
Verloren
2019

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven en de Stichting De Roos-Gesink.

stichting **de Roos Gesink**
voor cultuur, natuur en wetenschap

Op het voorplat: een plantagedirecteur met lijfknechtje en huismeid, circa 1845, uit de serie Surinaamsche schetsen door Théodore Bray (Gelders Archief, beeldcollectie Alexander Ver Huell).

Op het achterplat: kanters (zie p. 39) aan het werk op een plantage, gedeelte van een tekening door Hendrik Huygens, 1850 (Rijksmuseum Amsterdam).

ISBN 9789087047917

© Bert Koene

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Studio Verloren

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	7
Gerard de Vree vestigt zich op Vossenburg	9
Twee gouvernementssecretarissen	9
Vier kolonisten uit Arnhem	15
De teelt van suikerriet	22
Vossenburg in de eerste jaren van De Vree	32
De slavenmacht van Vossenburg, 1705	41
Twintig jaar ploeteren	43
De Vree wordt weduwnaar en hertrouwt	43
De Franse inval	45
Wayampibo en Onverwagt	51
Koffiecultuur als nevenbedrijf	57
Acht sterfgevallen en twee wezen	60
Hoe Vossenburg en Wayampibo erbij lagen	64
De slavenmacht van Vossenburg, 1728	70
De slavenmacht van Wayampibo, 1727	73
Eindbalans van de periode De Vree	76
De gebroeders Brantsen en hun Surinaamse dienaren	80
De zusjes De Vree trouwen	80
Het bewind van de administrateurs Van Sandick en De Brauw	87
Het volk op de plantages	91
De slavenmacht van Vossenburg, 1744	95
Hendrik Willem Brantsen en de handelsagenten	98
De huizen Broen en Van Nuijs	98
Het handelshuis Diederik & Gerard Reus	104
De jongere heren Reus	110
De cabalisten	116
Salomon du Plessis	116

Jan David Cellier	121
De slavenmacht van Vossenburg, 1760	129
De slavenmacht van Wayampibo, 1760	133
Weglopers	136
Oorlogen en revoluties	145
Guillelmus Titsingh	145
Gerard Brantsen en de Vierde Engelse Oorlog	149
Opkomst van de grootadministrateurs	155
De slavenmacht van Vossenburg, 1784	161
De slavenmacht van Wayampibo, 1784	165
Onenigheid onder de eigenaren	168
De Bataafse tijd	170
Onder Brits bestuur	176
Verandering op komst	182
Het regeringsreglement van 1828	182
Terug bij handelshuis Broen	185
Een dubbelfunctie	192
Vrijlatingen	195
De slavenmacht van Vossenburg, 1852	200
Het gezin Uhlenkamp	207
De Moravische Broeders	211
Het einde van de slavernij en van Vossenburg	220
De emancipatie	220
De laatste jaren van Vossenburg	223
De vrijverklearde slaven van Vossenburg, 1 juli 1863	232
Nabeschouwing	236
Bijlage I: De eigenaren van Vossenburg in 1863	243
Naamlijst	243
Afstammingslijnen	244
Bijlage II: Jaarlijkse leveranties aan Vossenburg	247
Afkortingen en gebruikte literatuur	249
Personenregister	252

Woord vooraf

De personages van dit boek stonden ver van elkaar af, letterlijk en figuurlijk, maar alle waren zij op enige manier betrokken bij de suikerrietplantages Vossenburg en Wayampibo aan de Commewijnerivier in Suriname: de eigenaren in Nederland of Suriname, de slaven en directeuren op de plantages, gevolmachtigden in Paramaribo, handelsagenten in Amsterdam, zendelingen. Ik heb ernaar gestreefd hun wederwaardigheden objectief weer te geven, zonder opiniëren vanuit het heden, maar volledige afstandelijkheid is natuurlijk onbereikbaar. Dat zou trouwens een bijzonder saai boek opleveren. Omstandigheden schetsen zonder enige inkleuring achteraf is vooral bij het onderwerp slavernij vrijwel onmogelijk, en dat niet alleen vanwege het aanzienlijke verschil tussen de normen en waarden van toen en nu. Ook de schaarste van bronnen waaruit plantageslaven zelf tot ons spreken, is een ernstige hindernis.

Ik heb ervoor gekozen om het feitenrelaas van Vossenburg en Wayampibo strak te houden. Achtergrondinformaties en toelichtingen heb ik in de loop van het verhaal slechts opgenomen voor zover dat nodig was voor begrip van de gebeurtenissen. Opmerkingen van meer algemene strekking, onder andere over de slavernijkwestie, heb ik bewaard voor de nabeschouwing.

De aanleiding om mij in Surinaamse aangelegenheden te verdiepen, lag in research die ik enkele jaren geleden deed voor een biografie van diplomaat en staatsman Gerard Brantsen (1735-1809), telg van een Arnhemse regentenfamilie. In het familiearchief kwam ik interessant materiaal tegen over de Surinaamse bezittingen van de Brantsens. Dat viel toen buiten mijn onderwerp, maar het voornemen om er ooit iets mee te doen, bleef toch hangen. Dat plan nam vaste vormen aan toen een quickscan van archiefinventarissen en literatuur liet zien dat er ook buiten het familiearchief heel wat over de Surinaamse belangen van de familie Brantsen te vinden was – alles bijeen zoveel dat hun plantages tot de best gedocumenteerde van de kolonie behoren.

Mijn belangrijkste bron, naast het familiearchief Brantsen, was de collectie ‘Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn’ in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Deze verzameling beslaat vrijwel de hele achttiende eeuw. Er zijn journaals, jaarverslagen, jaarrekeningen en dergelijke van de eigenaren van Vossenburg en Wayampibo, van hun agenten in Amsterdam, van hun gemachtigden in Paramaribo en van de plantagedirecteuren. Dit materiaal is eerder onderzocht door H.E. Lamur.¹ Zijn focus

1 Lamur, *Production of sugar*.

lag op de bedrijfseconomie van de plantages en op de demografie van de slavenpopulatie. Hij heeft veel ruwe gegevens verwerkt tot lijsten en tabellen. Daarvan heb ik dankbaar geprofiteerd, maar toch heb ik alle stukken ook zelf doorgespit, omdat ik meer in personen en voorvallen dan in bedrijfscijfers geïnteresseerd was.

Ik heb mij niet geconformeerd aan de mode om het woord 'slaaf' overal te vervangen door de formule 'tot slaaf gemaakte'. Tot slaaf gemaakt waren in werkelijkheid alleen de mensen die uit Afrika naar Suriname werden aangevoerd. Hun op Surinaamse plantages geboren nakomelingen, die mettertijd het grootste deel van de zwarte bevolking uitmaakten, waren met de status van slaaf ter wereld gekomen. Slaven golden als een geboortestand, net zoals boeren, burgers en edellieden. Er kwam geen 'maken tot' aan te pas. Het is verkeerd om het verschil tussen tot slaaf gemaakten en als slaaf geboren te verdoezelen. Men doet de mensen uit de eerste groep daarmee onrecht. Voor hen was het leven op de plantages nog zwaarder dan voor wie er was geboren en opgegroeid.

Gerard de Vree vestigt zich op Vossenburg

Twee gouvernementssecretarissen

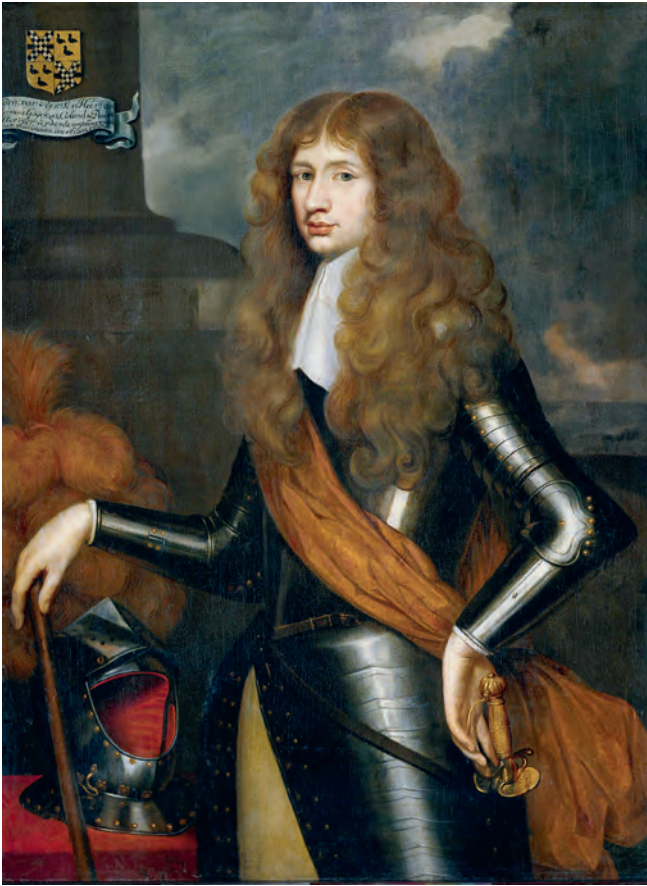
De tijdlijn van de kolonie Suriname begint vroeg in de zeventiende eeuw. Er is dan nog geen sprake van een opeenvolging van samenhangende gebeurtenissen. Wat uit die tijd bekend is, is niet meer dan een verzameling van losstaande, toevallig overgeleverde incidenten. De wetenschap dat er al in 1613 in de buurt van het dorp Paramaribo ('Parmurbo') een Amsterdamse handelspost bestond, danken we bijvoorbeeld aan het feit dat een zeeman enkele jaren later bij een Amsterdamse notaris een verklaring aflegde over moorddadig gedrag van de beheerder van de post.¹ Die man had zijn eigen indiaanse tolk beschoten en een 'zwarte indiaan' en de kok van de zeeman gedood. Een andere Nederlandse post lag aan de Corantijn, de grensrivier tussen Suriname en Berbice (nu een deel van Guyana), maar die vestiging werd in dat zelfde jaar 1613 ingenomen door een Spaanse expeditie.

De Nederlandse bewegingsvrijheid op de Surinaamse kust werd in 1635 sterk ingeperkt door de oprichting van het Engelse Fort Willoughby aan de monding van de Surinamerivier. Hoewel de Spaanse gouverneur van Trinidad twee jaar daarna nog van Suriname ('Sernano') sprak als een Nederlandse bezitting, stond Suriname van 1654 tot 1667 toch onder bestuur van Engelse gouverneurs.

In februari 1667 werd Suriname terugveroverd door commandeur Abraham Crynssen. Deze opereerde in dienst van de Admiraliteit van Zeeland. Vandaar dat hij Fort Willoughby omdoopte tot Fort Zeelandia. Bij de Vrede van Breda van juli 1667 – einde van de Tweede Engelse Oorlog – werd de door Crynssen geschapen realiteit ook formeel erkend: het weelderige Suriname werd een Nederlandse kolonie. Daar stond tegenover dat de Engelsen het door hen veroverde Nieuw-Nederland op het karige Manhattan mochten houden.

Als uitloeijsel van het Zeeuwse dienstverband van Crynssen werd Suriname geen bezitting van de Republiek der Verenigde Nederlanden maar van Zeeland. Die provincie bleek echter niet in staat voldoende kapitaal op te brengen om er een bloeiende kolonie te kunnen opbouwen. De Zeeuwse Staten droegen Suriname daarom in 1682 over aan de West-Indische Compagnie (wIC). De overdracht werd bekrachtigd door een vergunning ('octrooi') van de Staten-Generaal.

¹ SAA, notarissen in Amsterdam (toegang 5075), inv.nr. 278, fol. 67v-68: akte opgemaakt door notaris F. van Bachem, 31 januari 1617.

Afb. 1 Cornelis van Aerssen, heer van Sommelsdijk, gouverneur van Suriname. Portret door een onbekende kunstenaar omstreeks 1680 (Rijksmuseum Amsterdam).

De wic bleek niet in staat de koopsom van f260.000 op te brengen. Dat werd opgelost door Suriname feitelijk tot een bezitting van Amsterdam te maken. Dat ging als volgt. De bewindhebbers van de wic verkochten een derde part van hun Surinaamse rechten voor f86.666, zijnde een derde deel van f260.000, aan de edelman Cornelis van Aerssen, heer van Sommelsdijk, de Plaat, Bommel en Spijk. Deze toen 45-jarige heer was page geweest aan het hof van stadhouder Willem II en was op het ogenblik van zijn deal met de wic kolonel der cavalerie.² Het geld voor de aankoop werd hem geleend door Amsterdamse financiers. De stad Amsterdam nam zelf eveneens een derde deel van de Surinaamse aanspraken van de wic over. Zo verwierven Amsterdamse kooplieden-regenten vrijwel de volledige zeggenschap over de kolonie, want als aandeelhouders in de wic hadden zij ook invloed via het laatste derde deel, dat binnen de compagnie bleef.

De drie partijen – de wic, de stad Amsterdam en Van Aerssen – richtten op 21 mei 1683 de Geotroyeerde Sociëteit van Suriname op. Onderdeel van de overeenkomst was dat Van

2 Oudschans Dentz, *Cornelis van Aerssen*.

Afb. 2 Gedeelte van de kaart van Oost-Suriname door J. Ottens, uitgegeven omstreeks 1718, gebaseerd op kaarten uit 1671 en 1686. De kaart is slordig getekend, maar toont juist daardoor heel prominent het 'Eiland Cottica' met Fort Sommelsdijck op de samenvloeiing van Commewijne en Cottica. Op gelijke hoogte aan de linker kaartrand 'Paramaribo of Nieuw Middelburg' met Fort Zeelandia aan de Surinamerivier.

Aerssen gouverneur van de kolonie zou worden. Hij was een lastig heerschap, dat zich her en der onmogelijk had gemaakt, dus menigeen vond het een uitstekend idee om hem op deze manier van het grondgebied van de Republiek te verwijderen.

Van Aerssen ging met zijn gevolg op 3 september 1683 sloop. In de *Opregte Haarlemse Courant* van 22 juni had nog gestaan dat de afvaart op 6 juli zou zijn, maar hij had op de valreep nog allerlei persoonlijke affaires moeten regelen. De krant meldde dat de gouverneur de oversteek 'met een considerabel getal familiën' wilde maken. Er waren nog plaatsen beschikbaar, dus ieder die zin had een nieuw leven te beginnen, kon zich nog aanmelden.

Het gezelschap van landverhuizers kwam op 24 november 1683 in Paramaribo aan.

Dat was in die tijd 'een vlek bestaande uit 27 of 28 huizen, meest herbergen of smokkelkroegen'.³ In heel Suriname woonden ongeveer 1200 blanken, 300 à 400 soldaten van het garnizoen niet meegerekend. De gouverneur deed zijn reputatie van lastpak al direct eer aan: door autoritair en driftig optreden kwam hij links en rechts in botsing met planters en zijn eigen gouvernementsambtenaren. Hij bevlekte zijn blazen verder door een indiaanse tot maîtresse te nemen.

Krap vijf jaar na zijn aankomst werd de opvliegende aard van gouverneur Van Aerssen hem fataal. Op 19 juli 1688 verscheen een deputatie van halfbeschonken soldaten voor hem met de klacht dat zij bij werkzaamheden aan Fort Zeelandia te hard moesten werken en niet genoeg te eten en te drinken kregen. Het garnizoen bestond in die tijd grotendeels uit misdadigers. Dat volk was bij resolutie van de Staten-Generaal uit de tuchthuizen naar Suriname gestuurd. Van Aerssen was niet iemand om zich door rauwe types te laten intimideren, dus hij trok zijn degen om de vlegels weg te jagen. De muiters waren hem echter voor.

Voor het verhaal over de plantages Vossenburch en Wayampibo is de moord op Van Aerssen een bijzaak. Ons gaat het niet om hem maar om twee families die hij had meegebracht, de gezinnen van de heren Adriaan de Graaff en Marcus Broen.

Adriaan de Graaff was geboren in Nederhemert in de Bommelerwaard. Hij stamde uit een familie die zich bewoog op de grens tussen betere burgerij en regentendom. Zijn vader Nicolaas de Graaff was belastingontvanger van Stad en Baronie van Breda geweest, zijn oom Adriaan had het tot drossaard en rentmeester in de Meierij van Den Bosch gebracht. Zelf werd hij al voor de landverhuizing persoonlijk secretaris van Van Aerssen.⁴ Dat was een zelfde soort positie als zijn vader en oom hadden bekleed: eerbare maar dienende functies in de omgeving van de echte regenten.

De Graaff bleef in Suriname secretaris van Van Aerssen. De brieven van de gouverneur aan de directeuren van de Sociëteit waren inhoudelijk van Van Aerssen en droegen uiteraard diens ondertekening, maar werden geschreven door De Graaff.⁵ Daarnaast fungeerde Adriaan de Graaff als plaatsvervanger van de secretaris van het gouvernement van de kolonie. Die functie heeft hij al meteen na zijn aankomst in Suriname gedurende meer dan een half jaar werkelijk moeten vervullen, aangezien de heer Marcus Broen, de persoon die door de directeuren van de Sociëteit tot gouvernementssecretaris was benoemd, pas in de zomer van 1684 arriveerde.⁶

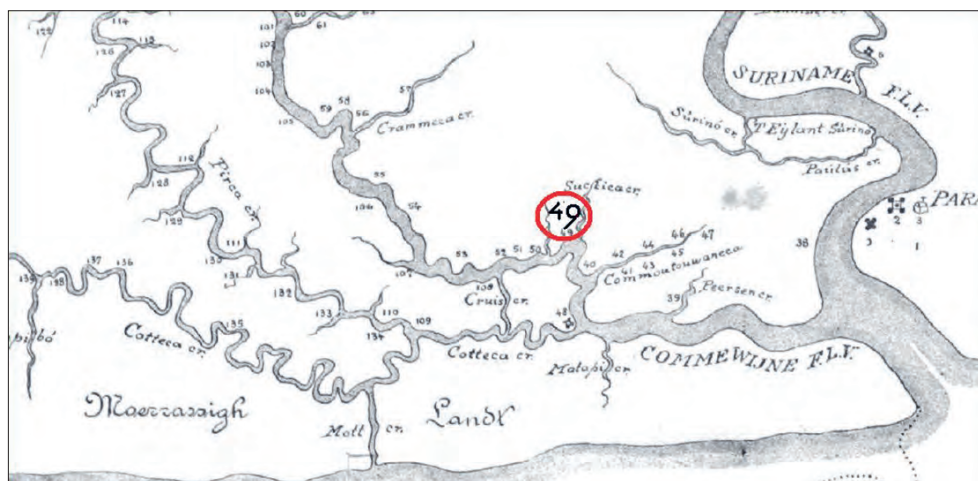
Broen overleed vier jaar na zijn aankomst. Op 6 september 1688 werd De Graaff benoemd tot Broens opvolger. Dat kwam De Graaff goed uit. Zijn functie van persoonlijk secretaris van Van Aerssen was anderhalve maand eerder immers tot een abrupt einde gekomen door de moord op zijn meester.

3 Hartsinck, *Beschrijving van Guiana*, 647.

4 'Geslacht de Graaff', *De Navorscher* 5 (1872) 370-372.

5 Bijlsma, 'Brieven Van Aerssen', 425.

6 Bijlsma, 'Brieven Van Aerssen', brieven van 13 juni 1684 en 24 augustus 1684.

Afb. 3 Detail uit de Labadistenkaart van 1686. Noord (de Atlantische Oceaan) is op deze kaart beneden. Het nummer 49 in de buurt van de samenvloeiing van Commewijne en Cottica gaf volgens de bijbehorende nummertabel de plantage aan van gouvernementssecretaris De Graaff. Cartograaf Ottens nam de naam nog op in zijn rond 1718 gepubliceerde kaart (afb. 2), hoewel De Graaff toen al lang dood was.

Bij die noodlottige gebeurtenis was Adriaan de Graaff zelf trouwens ook in een netelige positie beland.⁷ De muiters hadden hem en twee officieren op Fort Zeelandia onder arrest gesteld. Zij hadden hem gedwongen een bericht op te stellen aan de commandant van de versterking aan de samenvloeiing van Commewijne en Cottica, later bekend als het Fort Sommelsdijk. Hij moest die officier sommeren zich met zijn manschappen op Fort Zeelandia te melden. De bewoordingen die De Graaff koos, verrieden echter dat Zeelandia in verkeerde handen was gevallen. Zo was het briefje het begin van het einde geworden voor de muiters. Adriaan de Graaff had nog enkele angstige dagen van gevangenschap doorgemaakt, maar was ongedeerd bevrijd.

Hoewel Broen dus al dood was voordat dit relaas goed en wel is begonnen, is zijn aanwezigheid in Suriname toch bepalend geweest voor de bezitsgeschiedenis van plantage Vossenburg. Het punt is dat Marcus Broen vijf dochters had meegebracht naar Suriname. Een van hen trouwde met Adriaan de Graaff. Na diens dood hertrouwde zij met een telg van de Arnhemse regentenfamilie De Vree en bracht daarbij als weduwe van De Graaff de plantage Vossenburg mee.

We bekijken de toedracht stap voor stap. Marcus Broen was al 64 jaar oud toen hij naar Suriname scheep ging. Hij stamde uit een vooraanstaand Amsterdams koopliedengeslacht – zijn vader is onder andere bewindhebber van de wic geweest.⁸ Zelf had hij naar

⁷ Hartsinck, *Beschrijving van Guiana*, 651-653.

⁸ Elias, *Vroedschap van Amsterdam* vermeldt elf leden van het geslacht Broen. Zie ook de rubriek 'Vra-

het schijnt enkele twijfelachtige (handels)avonturen achter de rug voordat hij in Suriname belandde. Wat dat betreft leek hij op Van Aerssen en op menige andere emigrant naar die plek aan de rand van de civilisatie.

Marcus Broen was in 1652 getrouwd met Sophia Thiens uit Aken. Zij kregen een zoon Marcellus, die later een handelshuis in Amsterdam zou beginnen en een handelsrelatie met de plantage Vossenburg zou opbouwen, maar vooral kregen zij dochters, minstens zeven.⁹ Vijf van die dochters bracht Marcus Broen mee naar Suriname. De jongste was toen tien, de oudste 31 jaar oud. Van hen werd verwacht dat zij zouden bijdragen aan het bevolken van de kolonie. Zij beschaamden die verwachting niet. Het doopregister van het hervormde ('gereformeerde') kerkboek van Suriname bewijst dat zij kinderen ter wereld brachten.

De op één na jongste dochter van Marcus Broen, op 2 oktober 1669 in Amsterdam gedoopt met de namen Emilia Regina, trouwde op 29 juni 1692 met Adriaan de Graaff. Hij was toen al bijna vier jaar gouvernementssecretaris. Zij kregen vier kinderen, van wie er drie jong stierven. Met het vierde kind, de zoon Gideon de Graaff, zullen we verderop kennismaken.

Leden van de piëtistische sekte der labadisten, op zoek naar een geschikte plek om zich in de kolonie te vestigen, maakten in 1686 een tocht over de rivieren waarlangs toen plantages lagen: de Suriname, de Commewijne, de Cottica en de Perica. (Drie zusters van gouverneur Van Aerssen waren tot de sekte toegetreden, vandaar dat enkele labadisten in het gevolg van de gouverneur naar Suriname hadden mogen oversteken. De befaamde natuurschilderes Maria Sibylla Merian was een van hen.) Al varende noteerden zij op een handgetekende kaart van de rivieroeveren wie de bezitters waren van de plantages die zij passeerden.¹⁰ Op de plek langs de Commewijne waar latere kaarten de plantage Vossenburg laten zien, kort boven de samenvloeiing van Commewijne en Cottica, schreven zij op hun kaart het nummer 49. Volgens de bijbehorende correspondentietabel van nummers en namen stond 49 voor secretaris De Graaff.

Het is geen verrassing dat gouvernementssecretaris De Graaff eigenaar was geworden van een plantage. Elke kolonist met enig geld werd planter, ook wie zoals De Graaff eigenlijk ambtenaar was of bestuurder. Men moest in staat zijn te investeren in arbeidskracht (slaven) en productiemiddelen, maar vruchtbare grond werd gratis uitgegeven. Daarvan was meer dan genoeg voorhanden.

Kan het zijn dat Adriaan de Graaff plantage Vossenburg niet heeft gesticht maar van iemand anders heeft overgenomen? Dat is onwaarschijnlijk. Er is een oudere, anonieme kaart met namen van plantagebezitters, opgemaakt in 1671, gedrukt in 1675.¹¹ Op die kaart is de plek waar de labadisten De Graaff plaatsten nog onberoerd. Dat laat weinig tijd

gen en Antwoorden' in *De Nederlandsche Leeuw* 59 (1941) 498-499 en 61 (1943) 86.

⁹ SAA, index doopinschrijvingen; NA, Generaal Kerckeboek van Suriname (toegang 1.05.11.16, inv.nr. 9, online toegankelijk).

¹⁰ Reproductie van de kaart in Knappert, 'Labadisten.' Daar ook delen uit het journaal van de boottocht.

¹¹ NA, kaartencollectie Leupe (toegang 4.VEL), inv.nr. 1666.